

DOI: 10.55666/folklor.1169737

ÖZBEK TÜRKLERİNDE EVLİLİKLE İLGİLİ YAŞAYAN HALK İNANIŞLARININ İŞLEVSEL AÇIDAN İNCELENMESİ*

Zehra IŞIK**

Öz

Din ve inanış, insanlığın ilk gününden beri bütün toplumlarda yer almıştır. Toplumlar benimsedikleri dinlerin yanında günlük hayatlarını devam ettirecek birtakım inanışlar ve dinsel uygulamalar ortaya çıkarmıştır. İnanışlar, bir toplumun kültürünü oluşturan ve onu diğer toplumlardan ayıran halk dininin bir unsurudur. Bu inanışlar maddi ve manevi olmak üzere yaşamın ve dolayısıyla geleneklerin şekillenmesinde etkili olmuştur. İnsanlar ait oldukları toplumların bir parçası olarak günlük hayatlarının her alanında bu inanışları benimsemiş fakat uygulama noktasında çeşitlilik göstermiştir. Sosyal hayatı düzenleme işlevi olan halk inanışları, halkı bir arada tutarak toplumsal birliği güçlendirir. Hem Türkiye Türkleri hem de Özbek Türk kültüründe geçiş dönemleri ayrı bir öneme sahiptir. İnsan hayatının tamamı bu geçiş dönemleri üzerine kuruludur. Geçiş dönemleri kişinin içinde bulunduğu toplumla birlikte hareket etmesini sağlayan dönemlerdir. Sosyal hayatının önemli evrelerini oluşturan doğum, evlilik ve ölüm aynı zamanda kişinin toplumsal/sosyal statüsünün belirlenmesinde yardımcı olur. Özbek Türklerinde geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen ritüellerin temelinde halk inanışlarının olduğu ifade edilmelidir. Köklü bir medeniyete sahip olan Özbekler, halk inanışlarını geçmişten günümüze kadar yaşatmış ve günümüzde uygulamaya devam etmektedir. Toplum içinde benimsenen evlilikle ilgili inanışlar ve bu inanışlarla ilgili uygulamaların sürekliliği, Özbek Türklerinin evlilik sürecine verdiği önemi göstermektedir. Evlilik kişinin hayatıyla ilgili verdiği en önemli sözdür. Nikâh anı Özbek Türkleri için kutsal kabul edildiği için evliliğin her aşamasında uygulanması gereken ritüeller oluşturulmuştur. Bu ritüeller İslam dininin yanı sıra Eski Türk Dininin inanış sistemlerinin de izlerini taşımaktadır. Özbekler bu ritüellerin uygulanması noktasında oldukça hassas davranmışlardır. Evliliği devam ettirmek için bu ritüellerin uygulanmasının şart olduğuna inanmışlardır. Bu çalışmada geçiş dönemlerinden ikincisini oluşturan evlilik ile ilgili günümüzde yaşayan Özbek halk inanışları üzerine tespitlerde bulunulacaktır. İnanışlarla ilgili uygulamalarda her ne kadar çevre ve zamana göre çeşitlilik görülse de temelde uygulanma amaçları benzerdir. Özbekistan ve Özbekistan dışında yaşayan Özbekler arasında gerçekleştirilen çevrimiçi anket yöntemiyle toplanan verilerden evlilik ile ilgili birkaç inanış örneği incelenecektir. Tespit edilmiş bu ritüeller değerlendirilerek içinde barındırdıkları halk inanışlarını değerlendirmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk inanışı, geçiş dönemi, evlilik, Özbek, ritüel.

A FUNCTIONAL ANALYSIS OF UZBEK TURKS' LIVING FOLK BELIEFS ABOUT MARRIAGE

Abstract

Religion and belief have taken place in all societies since the first day of humanity. In addition to the religions they have adopted, societies have created several beliefs and religious practices that will continue their daily lives. Beliefs are an element of folk religion that forms the culture of a society and distinguishes it from other societies. These beliefs have been influential in shaping life, both material and spiritual, and therefore traditions. As a part of the societies to which they belong, people have adopted these beliefs in every aspect of their daily lives, but have shown diversity

* Tarafımızca hazırlanan “Özbek Halk İnanışları” adlı doktora tezi ve onun dayanak noktaları ele alınarak türetilmiş olan bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 02.02.2022 tarihli ve E-26674787-200-00002012902 sayılı kararına göre etik kurul onayı almıştır.

** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı, zehraisik@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0003-3778-1720.

in practice. Folk beliefs, which have the function of regulating social life, strengthen social unity by keeping people together. Transition periods have particular importance in both Turkish and Uzbek cultures. The whole of human life is built on these transitional periods. Transition periods are periods that allow a person to move with the society in which he is located. Birth, marriage, and death, which constitute important phases of social life, also help to determine the social/social status of the person. It should be stated that folk beliefs are the basis of the rituals performed during the transition periods in Uzbek Turks. Uzbeks, who have a deep-rooted civilization, have kept their folk beliefs alive from the past to the present and continue to practice them today. The beliefs about marriage adopted in society and the continuity of practices related to these beliefs show the importance Uzbek Turks attach to the marriage process. Marriage is the most important promise a person makes about his/her life. Since the moment of marriage is considered sacred for Uzbek Turks, rituals have been established that must be performed at every stage of marriage. These rituals bear traces of the belief systems of the Old Turkish Religion as well as the Islamic religion. Uzbeks have been very sensitive about the implementation of these rituals. They believed that implementing these rituals was essential to continue the marriage. They have been very sensitive about the implementation of these rituals. In this study, determinations will be made on the Uzbek folk beliefs living today about marriage, which constitutes the second of the transition periods. Although the practices related to beliefs vary according to the environment and time, the purposes of application are similar. Several examples of beliefs about marriage will be analyzed from the data collected through an online survey conducted among Uzbeks living in Uzbekistan and outside Uzbekistan. Evaluating these identified rituals, it is the purpose of the study to evaluate the folk beliefs they contain.

Keywords: Folk belief, the transition period, marriage, Uzbek, ritual.

Giriş

İnanışlar, olasılıkları kapsayan ve geniş bir çerçeve oluşturmakla birlikte kesinlik ifade etmeyen bir kabule işaret eder. İnanç sözcüğü sözlükte “kişi veya toplum tarafından bir düşüncenin ya da olgunun gerçek olduğunun kabul edilmesi” şeklinde ifade edilmiştir (Çobanoğlu, 2015: 1). Günlük hayatta insan zihninin çoğunluğunu kapsayan inanışlar, kökenlerine bakılmaksızın her toplumun kendisine ait kültürel dinamiklerinin bir parçası olmuştur. Bu inanışlar, toplumların hafızasında yer edindikten sonra din ve coğrafyanın etkisiyle şekillenerek günümüze kadar gelmiştir.

Oluşum aşamalarına bakılmaksızın toplumların kutsal kabul edip kendisine koruyucu güç olarak aldığı “bitki, taş, yıldız, güneş, ay, su, ateş, ağaç vb.” her nesne halk inanışlarının araştırma konusuna dâhil olmuştur. Beladan veya kazadan korunmak ya da uzak durmak için benimsenen inanış örnekleri, insanlar tarafından saygı duyulan ve korunan biçimlerdir. İnanışlar ihtimalleri içine alan ve bunları bir araya getirmekle birlikte kesinlik ifade etmeyen uygulamalardır. İnsanlar, var oldukları günden itibaren bir şeye inanma ihtiyacıyla doğan ve bu şeyleri anlamlandırma çabalarıyla ortaya çıkan güçlü fikirlere sahip olmuşlardır.

İnanışlar, ilk günden beri toplumların yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Sosyal hayatları ve toplum kurallarını şekillendirme konusunda önemli bir işlevi vardır. Bu inanışların zengin bir şekilde yaşatıldığı ve uygulanmaya devam ettiği süreçlerin başında geçiş dönemleri gelmektedir. Bu dönemlerde uygulanan ritüeller, kişilerin toplumla bütünleşmesine ve toplum içindeki statüsünü korumasına yardımcı olur. Ayrıca bu geçiş dönemlerinin her birinde insan hayatında yeni bir durum oluştuğu için bu dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar oldukça önemlidir. “Geçiş” sırasında oluşabilecek tehlike ve zararlı durumlardan korunmak amacıyla dinî birtakım uygulamalar gerçekleştirilir.

“Türk halk kültürü çalışmalarında insan yaşamının başlıca üç önemli geçiş döneminin olduğu ifade edilmektedir: Bunlar, doğum, evlenme ve ölümdür” (Örnek, 1997: 131). Geçiş dönemleri, kişinin bulunduğu süreçten başka bir sürece geçişini ifade etmek için kullanılır ve bu geçişlerin sınırlarının belirlenmesi amacıyla eşik olarak kabul edilir (Solmaz, 2018: 129). Bu dönemlerin bir basamağını oluşturan evlilikte, Özbek halk kültüründe bir düğün etrafında oluşan inanışlara göre, gelin ve damat düğün öncesi, düğün anı ve düğün sonrasında bazı inanışlara bağlı ritüeller gerçekleştirir. Hemen her kültürde evlilik sırasında gerçekleştirilen uygulamalar, bağlı buldukları kültürlerin benimsediği inanışlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Özbek Türklerinde evlilik, bir dizi aşamadan oluşur. Bunların ilki düğün öncesinde yer alan görücülük, kız isteme, söz kesme ve nişan aşamasıdır. Evliliğin ikinci aşaması düğün sırası olup bu aşamada kına gecesi ve nikâh gerçekleştirilir. Evliğin üçüncü aşamasında ise düğün sonrası olarak kabul edilen süreç başlar ve hediyeler, ikramlar dağıtılır. Bu süreç ortalama üç günde tamamlanır ve *chilla* olarak adlandırılır.

Evlilik, kadın ve erkeğin toplumdaki yerini ve statüsünü değiştirdiği için önemli bir geçişi temsil eder. Dolayısıyla tehlikeli ruhlardan ve kötü güçlerden korunmak, çoğalmayı ve bereketi sağlamak, nazardan kaçınmak amacıyla çeşitli ritüeller gerçekleştirilir. Ayrıca toplumsal düzene göre gerçekleştirilen düğünler sosyal işlevini de tamamlamış bulunur.

Geçiş dönemleri, halk inanışlarının ortaya çıkması ve şekillenmesinde önemli bir yer tutar. İnsanlığın var olduğu ilk günden beri (bu evreler toplumlar arasında günümüzde çeşitlilik gösterse de) temelde benzer şekillerde ortaya çıkmıştır. Özbek kültüründe geçiş dönemlerinin ikincisini oluşturan evlilik, çevresinde çok fazla inanış, gelenek ve ritüel barındırır. “Fatiha toyu”, “gelin geldi”, “gelinin yüzünü açması”, “gelin selamlaması” ve “avlu süpürmesi” gibi ritüellerin gerçekleştirildiği halk inanışları, halk arasında dayanışmayı ve beraberliği güçlendirir. Evlenen kız ya da erkeğin evinde şenlikler düzenlenir; düğünler şarkı, türkü ve danslarla süslenir (Osmanova, 2005: 112). Kültürel değerlerin en önemli örneklerinden biri olan evlilik döneminde halk kültürü ve halk inanışlarına ait unsurların görülmesi mümkündür. Bu sebeple Özbek halk kültüründe evlilikle ilgili halk inanışı ve buna bağlı ritüel oldukça fazladır.

Toplumlar, kendilerine özgü kültürel unsurları geçmişten günümüze kadar koruyup geliştirerek devam ettirmiştir. Bu değerlerden bazıları zamana ve mekâna bağlı olarak değişiklik göstermiş ve insanların ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Günümüzde unutulmak üzere olan halk inanışları ve bu inanışlar bağlamında

gerçekleştirilen ritüeller söz konusu ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkan pratiklerdir. Bu pratiklerin devam ettirilmesi birlik, beraberliği sağlama ve toplumsal bütünlüğü koruma noktasında önemli işlevlere sahiptir. Bu çalışmada günümüzde evlilikle ilgili yaşayan Özbek halk inanışlarının işlevsel halkbilimi kuramına göre incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmada çevrimiçi anket yöntemi ile veri toplama tekniği kullanılmış ve veri analizi uygulanmıştır. Etik kurul izin belgesinde belirtildiği üzere derlenen verilerin işlenmesi sırasında kaynak kişilerin isimleri kullanılmamıştır. Veri analizi gerçekleştirilmeden önce evlilikle ilgili bilgiler verildikten sonra “evlilik öncesi, evlilik anı ve evlilik sonrası halk inanışları” şeklinde oluşturulan üç alt başlıkta halk inanışlarına ait tespit edilen örneklerden birkaçı incelenmiştir. Çevrimiçi anket yöntemiyle derlenen bu inanış örnekleri, Özbek Türkleri ve Özbekistan’da yaşayan insanların katılımıyla elde edilmiştir. Halk inanışlarına ait belirli bir bölümün ele alındığı bu çalışma, “Özbek Halk İnanışları” adlı doktora tez çalışmasının bir ürünüdür. Söz konusu doktora tezinde veriler daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Çevrimiçi anket yöntemiyle elde edilen bilgiler, Özbek Türkleri veya Özbekistan’da yaşayan insanların katılımıyla elde edilmiştir. Etik kurul izin belgesinde belirtildiği üzere kaynak kişilerin isimleri saklı tutulmuştur. Kaynak kişiler metin içerisinde KK-1, KK-2 (Kaynak Kişi 1, Kaynak Kişi 2 vb.) şeklinde, isimleri kullanılmadan “cinsiyet, yaş, eğitim durumu” şeklinde verilmiştir. Buna göre kaynak kişilerden 9’u kadın, 8’i erkektir. Kaynak kişilerin yaş aralıkları 18-49 şeklindedir.

Evlilik

Sözlük anlamı olarak evlenmek “(bir erkek ve bir kadın) aile kurmak üzere, yasanın gerekli gördüğü işlemlerden sonra birleşmek” anlamına gelir (TDK, 1998: 479). Bir kız ile bir erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir adımı olarak gerek aileler arasında kurulan ilişki ve birliktelik gerek toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi açısından önemli bir olaydır (Örnek, 1997:185). Toplumu ayakta tutan en önemli kurumlardan biri olan aile yapısının temelini oluşturan evlilik üç önemli geçiş dönemlerinden ikincisini oluşturur. Evlenen ve dolayısıyla yeni bir hayata başlayan bu kişiler; ailesi, akrabaları, eş ve dostları ile (zararlı etkilerden korunmak amacıyla) bir dizi ritüel gerçekleştirir. Bu bağlamda evliliğin tamamlanmasına dair inanışlar ve uygulamalar doğrultusunda açık bir ilan gerçekleştirilmiş olur.

Boratav, önemli geçiş dönemlerinden biri olan evliliği şu şekilde sınıflandırmıştır (2016, 196):

Düğün öncesi

Görücülük, dünürçülük/Kız isteme.

Söz kesme, şerbet, nişan.

Düğün okuntusu.

Çeyiz sergileme.

Gelin hamamı

Düğün

Kına gecesi.

Nikâh.

Gerdek.

Gerdek ertesi (duvak-paça).

Düğün sonrası

Gelinlik ve güveylik törenleri.

Evlilik, geçiş dönemlerine göre, bireyin doğumdan sonra hayatını devam ettirebilmesi amacıyla

gerçekleştirdiği önemli bir süreçtir. Bireysel hayatlarından vazgeçerek toplumda kutsal kabul edilen aile makamına erişebilmek için attıkları bu adımla gelin ve damada toplumsal hayatta yeni vazifeler yüklenmektedir. Her toplumda evlilik, içinde bulunduğu sosyal gruplara göre belirli özelliklere sahiptir.

Özbek Türklerinin geleneklerinde düğünler yukarıdaki sınıflandırmaya benzer şekilde gerçekleşmektedir. Buna göre nikâh ve düğün ile ilgili mevcut ritüeller kırk gün devam etmektedir (Yüce ve Khamrabaeva, 2020: 331). Özbek kültüründe evlilik, geleneklere ve inanışlara göre, evlenecek kişilerin bir araya gelip ailelerin de rıza göstermesiyle gerçekleştirilir. Evlilik bir dönüm noktası olarak kabul edildiği için bütün gelenekler eksiksiz bir şekilde uygulanır. Bu ritüeller, evliliğin kötü ruhlardan arındırılıp mutlu bir şekilde gerçekleşmesi açısından önemlidir. Özbek Türklerinin kültürel izlerinin birçoğunun görüldüğü geçiş dönemlerinden biri olan evlilik, sosyal hayatı şekillendiren ve halk dininin geleneklerini koruyarak günümüze getiren dinamik bir aşamadır.

Evlilik Öncesi ile İlgili Halk İnanışları

Evlilik öncesinde gerçekleştiren ritüeller, düğün gününden önce uyulmasına özen gösterilen halk inanışlarının sonucunda doğmuştur. Gelin ve damat evlenmeye karar verdikten sonra evlilik süreci başlar. Onların ve yakın çevresinin, bu evliliği kötü ruhlardan ve nazardan korumak amacıyla uygulaması gereken ritüeller vardır. Gelin ve damadın ebeveynlerinin öncülüğünde gerçekleştirilen bu ritüeller oldukça önemlidir. Günümüzde Özbek Türkleri arasında yaşayan evlilik öncesi inanışlarla ilgili tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

Özbek Türklerinde düğünden önce gelin evinde *qash terish* ve *yuz terish* ritüeli uygulanır. Bu uygulamanın temelinde gelinin önceki hayatından arınıp temizlendiğine dair bir inanış vardır (KK-11). Bu gelenek daha çok Buhara bölgesinde yaşamaktadır.

Geleneğe göre dünürcü giden erkek tarafı talip olunan kızı istemek için üç defa ziyarete gider. İlkinde dünürcü olan taraf kızı ister. Dünürcü giden taraf bir kızı üç kez istemektedir. İlk ikisinde geleneklere göre davranışlar gerçekleştirildikten sonra üçüncü kez gidişte Fatiha okunur ve kızın başına beyaz bir örtü örtülür. Bu sürece genellikle damat adayı da katılmaktadır. Bu merasime Fatiha Toyu ismi verilir. Bundan sonra gelin ve damadın evliliklerinin hayırlı olması için iyi dileklerde bulunulur (KK-4, KK-10). Ayrıca bu toy sırasında geline nikâhta giyeceği kıyafetler getirilir. Bu kıyafetlerin elde dikilmesi ve renginin beyaz olması önemlidir. Elbiseler dikilirken çift katlı ip kullanılmalıdır ve bu ipler karışık olmamalıdır. Aksi takdirde gelinin bahtının kapanacağına ve bu gelinin mutsuz olacağına inanılır (KK-11). Bu kıyafetleri yaşlı ve tek eşli kadınlar dikerler. Bu ritüel oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Özbek halk anlatılarına ait “Özbek Halk Merasim Koşukları”nda bu uygulamadan “Dua Toyu” olarak bahsedilir (Coraev, 2000: 136). Güvey tarafı toya selamla girer. Gelin olacak kızın evine gelen yakın akrabalar eşliğinde bu toy gerçekleşir. Dayı veya amca bu toya önderlik eder. Allah’ın huzurunda gelin ve damat için söz kesilir.

Yeni gelinin gelinliğini giydiren ve odasını hazırlayan, gelinin çeyizini yerleştiren kişilerin çocuksuz, dul ve çok eşli olmamasına dikkat edilir. Aksi halde gelinle damadın evliliklerine uğursuzluk değeceğine inanılır (KK-11).

Özbek geleneklerine göre gelin ve damadın yanına evlilik sürecinde ve sonrasında sadece yenge yaklaşabilir. Bunun dışında aile bireylerinden kimse bu süreçte uzun süre yanlarında kalamaz. Yenge gelin ve damadın koruyucusu olarak kabul edilir (KK-11).

Gelin damadın yanına götürülmeden önce suyla yıkanır. Suyun iki dünyayı birleştirdiğine ve gelinin genç kızlık dünyasından gelinlik dünyasına geçişine aracı olduğuna inanılır (KK-11).

Evlilik Anı ile İlgili Halk İnanışları

Fatiha Toyu gerçekleştirildikten sonra düğün hazırlıklarına başlanır. Gelin ve damadın akrabaları bir araya gelerek düğün aş yapar ve herkese bu aşlardan ikram eder. Bu gelenek yıllardır devam etmektedir. Düğün anına kadar karşılıklı hediyeler gönderilir. Düğün günü aş (pilav) dağıtılmasının amacı gerçekleşen evliliği topluma bildirmektir. Düğün sahipleri bu evliliğin hayırlı olması ve kötü ruhlardan arınması için fakirlere yemek dağıtır. *Qız Uzatiş* merasimi başlar. Bu merasim de Özbek Türklerinin günümüzde yaşattığı

eski bir ritüel örneğidir. Geçmişte gelin götürülürken söylenen koşuklardan biri şu şekildedir: “Peygamber kızını Ali aldı, kız verip gelin almak ondan kaldı” (Coraev, 2000: 42). Geleneksel kıyafetini giyen gelin, şiirler ve şarkılar, güzel dualar eşliğinde güvey evine gitmek üzere kendi evinden çıkarılır. Evliliğin en önemli süreci nikâh kıyma anı olarak ifade edilebilir çünkü nikâh kutsal kabul edilmiştir. Nikâh öncesinde damadın gelini görmesi haram olarak kabul edilir (KK-7). Nikâh kıyılırken gerçekleştirilen ritüeller bu önemin göstergesidir. Evlilik sırasında uygulanmasına önem verilen bazı halk inanışları şu şekildedir:

Gelin damadın yanına duvağına sarılı olarak gelir. Bu örtü ile gelinin büyü ve nazardan korunduğuna inanılır (KK-11).

Gelin ve damadın kucağına kız ve erkek çocuk verilir. Böylece ailede hem kız hem de erkek evladın olacağına inanılır. İyi dilekte bulunulur (KK-1).

Gelin eve un serper ve buğday saçar. Bu durumun eve bereket getireceğine inanılır. Bereket için dua edilir (KK-6).

Gelin ve damadın nikâhı kıyıldığı an hiçbir şey kilitlenmez, düğümlenmez, bağlanmaz. Eller de üst üste koyulmaz. Nikâhı izleyenler de ellerini birbirine bağlamamalıdır. Aksi halde gelinle damadın arasına soğukluk gireceğine ve evliliğin uğursuz olacağına inanılır (KK-11).

Damat evine getirilen gelin üç defa ateşin üstünden atlatılır. Ateşe sığınan gelinin ins-cinlerden arındırıldığına inanılır ve bundan sonra gelin içeri alınır (KK-1, KK-17).

Nikâh kıyılırken gelin ve damadın elindeki bütün yüzük ve bilezik gibi takılar alınır. Eğer alınmazsa gelin ve damadın dürüst olmayacağına inanılır (KK-18).

Gelin ve damada nikâh anında soğuk su içirilmez. Eğer içerlerse aralarına bir soğukluk gireceğine inanılır (KK-11).

Düğün sırasında misafirlere sunulan yemek çeşidinin sayısı eşit olmalıdır. Bu eşitlik, gelin ve damadın kaderinin birleştiğine işaret eder. Eğer yemek sayısı eşit olmazsa gençlerin kaderinde ayrılık ve yalnızlık oluşabileceğine inanılır. Yemek çeşidinin sayısının eşit oluşu evlenen çiftin bir ömür boyu bir arada yaşayacağını simgeler (KK-11).

Düğün bittiğinde *çımıldıq* adı verilen ve evin gelinle damada ayrılan bölümü, gelin ve damadın yengeleri tarafından süslenir. Evlenip boşanmış, dul ve çocuksuz kadınların girmesi uğursuzluk getireceği düşüncesiyle buraya girmesi yasaktır (KK-7). Nikâhı önceden kıyılmış gelin ve damat, gelin selamı merasimine kadar burada kalır. Burada gelinin eline ayna verilir. Aynanın uğur getireceğine inanılır ve gelin-damat için iyi dileklerde bulunulur (KK-6, KK-17). Gelin selamı merasimi ile düğün sırasında gerçekleştirilen uygulamalar son bulur. “Kelinayım kut bolsun!” şeklinde edilen iyi dilekler ve dualarla gelin çımıldıq denen bölgeye gönderilir ve yeni evli çift için üç günlük chilla yani gerdek süreci başlar.

Evlilik Sonrası ile İlgili Halk İnanışları

Özbek Türklerinde düğünün ardından ritüeller uygulanmaya devam eder. Böylece evliliğin tamamlanması için son basamağa geçilir ve bu süreç kırk günde tamamlanır. Bunlar uygulanmadığında evlilikle ilgili uygulamalar yarım kalacağından evliliğe nazar geleceğine inanılmaktadır. Bu ritüellerin geçmişi çok eskiye dayanır. Bunları yaşatmaları sebebiyle Özbek Türklerinin geleneklerine bağlı olan en köklü halklardan biri olduğu söylenmelidir (Osmanova, 2005: 111). Bugün yaşamaya devam edip evlilik sonrasında uygulanmasına önem verilen halk inanışlarından bazıları şu şekildedir:

Evlendikten sonraki kırk günlük süreçte gelin dışarı çıkmaz, damat da sadece işine gider. Gece her ikisinin de dışarı çıkmaması gerekir. Eğer çıkmak zorunda kalırsa kıyafetlerini bahçede çıkarıp eve öyle girmesi gerekir (KK-1). Bu kıyafetlerle eve girilirse kötü ruhların da eve gireceğine, cinlerin ilişebileceğine inanılır.

Gerdek yeri kutsal bir yer olarak gösterilir ve bu kutsal yerde geçirilen her anın da kutsal olduğuna inanılır. Dolayısıyla gelin ve damat gerdek süresince (üç gün) dışarı çıkarsa onlara zararlı cinler ilişebilir (KK-5).

Gelin düğünün ertesi sabahı damadın eşinin ailesini selamlar. Bu selamlama sırasında gelin başına beyaz bir örtü alır. Bu uygulamanın altında “temizlik ve duruluk getirsin, nazardan korunsun, yeni hayatında bembeyaz bir sayfa açsın.” inancı vardır (KK-9). Küçük bir çocuk *kelin selom* ve *yuz ochdi* merasimine katılırsa gelin ve damadın çocuk sahibi olacağını işaret eden inançlardan biridir (KK-14, KK-15).

Gerdek süresi üç gündür. Yenge ve güveyden başka hiç kimse gelini göremez. Yengenin gelin ve damadın koruyucusu olduğuna inanılır. Gelin ve damat böylece nazardan korunmuş olur (KK-2, KK-3, KK-14).

Gerdek sürecinde gelinin eteğine haşlanmış yumurta atılır. Böylece gelinin çocuk sahibi olacağına inanılır (KK-16). Bu inanış örneği Buhara bölgesinde yaşamaya devam etmektedir.

Afgan Özbeklerinde evlendikten bir süre sonra damat beşik ve geleneksel bebek kıyafetleri alır (KK-8). Böylece yeni evli çiftin çocukları olacağına inanılır. Coğrafya olarak birbirlerinden ayrı yaşayan bu iki Özbek halkı geçmişten günümüze kadar kültürel özelliklerini ve halk inanışlarını büyük bir özenle uygulamıştır.

Gelinin ve damadın kırk gün boyunca karanlıkta yürümesi uygun değildir. Kötü ruhların ve cinlerin musallat olacağına inanılır. Eğer yürümek zorunda kalırsa yanına ekmek alması gerekir (KK-7, KK-12).

Anadolu’da da yaşatılan ve Özbek Türkleriyle ortak kabul edilen bir başka örnek ise şudur: Fatıha ile uğurlanan gelin için kırk günlük süreç başlar. Özbek Türklerinde buna *chilla saqlash* denir. Gelin kırk gün boyunca akşamları dışarı çıkmaz. Eğer çıkarsa başına bir uğursuzluk geleceğine inanılır. Türk dünyasında Çiltan yani Kırklar inancına göre de Kırk Erenin, gelin ata evinden çıktıktan sonra, geline kırk gün boyunca yardım ettiğine inanılır. Ayrıca geçiş dönemlerinden evlilik ve ölüm asla birbirine karıştırılmaz. Yeni gelin ve damat ölümün gerçekleştiği odaya asla giremez (KK-1). Onların yataklarına çocuksuz, boşanmış veya dul kadınlar girmemelidir. Bu uygulamalar benzer şekilde Anadolu’da da bugün yaşatılmaktadır. Eğer kırkı çıkmamış bir gelin bir başkasının düğününe giderse geline kırk düşer ve bu durumda gelinin başına kötü şeylerin geleceğine inanılır. Bu sebeple kırkların karışmaması için kırklı gelinin başka bir düğüne gitmesi hoş karşılanmaz.

Tartışma

Yüklendiği anlam itibarıyla kırk sayısı, temelinde önemli işlevleri içeren özel bir sayıdır. Dini inanışlar, tecrübeler ve toplumlar arasında gerçekleştirilen ritüeller bağlamında kırk sayısının temsil ettiği maddi ve manevi anlamlar vardır. Geçiş dönemlerinin ikinci büyük evresini oluşturan evlilik, bireylerin toplum arasındaki konumlarını güçlendirmek için önemli bir adımdır. Yaşatılan bu inanışlar düğünlere verilen önemin boyutunu göstermektedir. Düğün merasiminin kusursuz geçmesi için gerekli bütün ritüeller uygulanmaktadır. Onlara göre bir evliliğin süreci kırk gün sonunda tamamlanmaktadır. Evliliğe nazar değmemesi ve evliliğin bir musibete uğramaması için kırk günlük sürece dikkat etmeleri onların geleneklerine bağlı olduklarını göstermektedir.

Özbek halk inanışlarına bakıldığı zaman her üç dönemde de kırk sayısı ile ilgili çok fazla örneğe rastlanır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan evlilikle ilgili en çok karşımıza çıkan örnekler kırk günlük gelinlerin kurallara ve halk inanışlarına büyük bir saygı duyması ile alakalıdır. Gerek Özbek kültüründe gerek İslam inanışında kırk sayısının temsil ettiği işlevler halk inanışları aracılığıyla toplum belleğine yoğun bir şekilde işlenmiştir.

Evlilikle ilgili gerçekleştirilen ritüellerin temelinde insanların bu mutlu anlarını birbirleriyle paylaşması düşüncesi yer almaktadır. Özellikle bu sebeple Fatih Toyu gerçekleştirildikten sonra gelin ve damadın başında ekmek bölme ritüeli gerçekleştirilir. Sepette iki çift ekmek bulunur ve bu ekmekler özel olarak yapılır. Bu ekmekler bölünürken "Hep çift olarak yaşasınlar", "Ayrılık olmasın", "Allah bir yastıkta kocatsın" gibi dualarda ve iyi dilekler ifade edilir. Bu ritüel *non sindirish* adıyla bilinir (KK-13). Nikahın ilan edilmesi için bu ekmek ve şeker çevreye dağıtılır. Bu uygulamanın sebebi çiftin ve ailesinin mutlu gününü toplumla paylaşmak istemesidir. Kötü ruhlardan korunmak ve evliliği uğursuzluktan korumak için herkesin hayır duası alınır.

Özbek Türklerinde evlilik ritüelleri halk inanışları çerçevesinde şekillenmiştir. Evlilik aşamasında gelinin nesnelere gerçekleştirdiği ritüeller eski Türk dininde yer alan saç geleneğinden gelmektedir. Eski Türk dininde yer alan inanışa göre evrende her şey iyi ve kötü ruhlara sahiptir. Saç ritüelinin tek amacı, gelin ve güveyi kötü ruhlardan korumak ve mutlu bir ömür geçirmeleri için dualar ederek iyi dileklerde bulunmaktır.

Sonuç

Kültür, bir topluma ait yaşam şekillerini ve geçmişten gelen bilgi birikimlerini içeren bir kavramdır. Toplumda ortaya çıkan her şey kültürün bir parçasıdır. Bu nedenle halk inanışları da kültürün bir parçası olarak toplumun temsilcisidir. Geçmişten günümüze kadar gelen halk inanışları, içinde barındırdığı bilgi birikimini geleceğe aktarması açısından geçmişle gelecek arasında bir köprü işlevi görür. Böylece toplumdaki maddi ve manevi gelişime destek verir.

Geçiş dönemleri ve bu dönemlerle ilgili icra edilen ritüellerin temelini oluşturan Özbek halk inanışlarının incelendiği bu çalışmada, evlilikle ilgili günümüzde yaşayan inanışlar ve bu inanışlara bağlı uygulamalar ele alınmıştır. Ayrıca geçiş dönemi ritüellerinin, bir toplumun kültürel ve dini hayatına ilişkin işaretlerin yer aldığı pratikler olduğu ifade edilmektedir.

Üç, yedi veya kırk gün süren düğünler halkı bir araya getirir ve toplumda birlik, beraberlik gibi duyguları oluşturur. Özbek Türklerinde evlilikler, insanlar arasında dayanışmayı, yardımlaşmayı ve paylaşmayı öğreten önemli bir süreç olmuştur. Değişen zaman ve şartlarla birlikte evlilik uygulamalarında da birtakım değişiklikler olsa da ana hatlarıyla bu inanışlara dayalı ritüeller günümüze kadar süregelmiştir.

Evlilik bütün toplumlarda önemli bir geçiş dönemidir. Dolayısıyla bu toplumların kültüründe evlilikle ilgili çok fazla ritüel bulunur. Özbek Türklerinde yaşatılan ritüeller inanışlarla zenginleştirilmiş ve toplum tarafından saygıyla benimsenmiştir. Bu ritüellerden herhangi birinin atlanması durumunda evliliklerin kötü gideceğine inanıldığı için evlilik aşamaları büyük bir titizlikle gerçekleşmektedir. Bugün Orta Asya'da var olan medeniyetin şekillenmesinde Özbek gelenek ve göreneklerinin, halk inanışlarının büyük katkısı olmuştur.

Kaynaklar

- BORATAV, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre, Törenler, Oyunlar)*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- CORAEV, M. (2000). *Oy Oldida Bir Yulduz (Özbek Xalq Marosimi Qosıqları)*. Toşkent: Ğafur Ğulam Nomidagi Adabiyot va San'at Naşriyoti.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2015). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, K. M. (1999). "Elli Yıl Önceki Gaziantep'te Gelin ve Damat". *Milli Folklor*, C. 11, S. 42, 92-95.
- SOLMAZ, E. (2018). "Özbek Halk Kültüründe Doğum ile İlgili Pratikler". *Folklor Akademi Dergisi*, S.1, 127-136.
- OSMANOVA, O. (2005). "Özbek Düğünlerindeki Örf-Adetler". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 20, 111-117.
- ÖRNEK, S. V. (1997). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TDK. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCE, M. ve KHAMRABAEVA, L. (2020). "Özbek Türklerinin Milli Geleneklerine Genel Bakış". *Akademik Bakış Dergisi*, Özel Sayı, 319-341.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1:** Kadın, 49 yaşında, yüksek lisans mezunu. (Görüşme: 14.05.2022)
- KK-2:** Kadın, 46 yaşında, lisans mezunu. (Görüşme: 14.05.2022)

- KK-3:** Erkek, 49 yaşında, doktora mezunu. (Görüşme: 14.05.2022)
- KK-4:** Erkek, 18 yaşında, lisans öğrencisi. (Görüşme: 16.05.2022)
- KK-5:** Erkek, 33 yaşında, yüksek lisans öğrencisi. (Görüşme: 16.05.2022)
- KK-6:** Erkek, 26 yaşında, yüksek lisans mezunu. (Görüşme: 16.05.2022)
- KK-7:** Kadın, 21 yaşında, lisans öğrencisi. (Görüşme: 23.05.2022)
- KK-8:** Erkek, 24 yaşında, lisans mezunu. (Görüşme: 22.05.2022)
- KK-9:** Erkek, 19 yaşında, lisans öğrencisi. (Görüşme: 23.05.2022)
- KK-10:** Kadın, 20 yaşında, lisans öğrencisi. (Görüşme: 23.05.2022)
- KK-11:** Kadın, 38 yaşında, doktora mezunu. (Görüşme: 13.05.2022)
- KK-12:** Kadın, 47 yaşında, doktora mezunu. (Görüşme: 23.05.2022)
- KK-13:** Erkek, 20 yaşında, lisans öğrencisi. (Görüşme: 23.05.2022)
- KK-14:** Kadın, 32 yaşında, lisans mezunu. (Görüşme: 24.05.2022)
- KK-15:** Kadın, 28 yaşında, lisans mezunu. (Görüşme: 25.05.2022)
- KK-16:** Kadın, 48 yaşında, lisans mezunu. (Görüşme: 18.06.2022)
- KK-17:** Erkek, 26 yaşında, lisans mezunu. (Görüşme: 16.05.2022)